

АНОТАЦІЯ

Мергель М. Р. Покарання за кримінальним законодавством України: проблеми та шляхи оптимізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 2024.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню інституту покарання за кримінальним законодавством України, виявленню проблем його застосування та способів їх усунення та мінімізації шляхом оптимізації.

Встановлено, що покарання як соціально-правове явище – властиве будь-якому суспільству на кожному історичному етапі його існування. Проаналізовано основні віхи розвитку інституту покарання в Україні з огляду на історичні етапи становлення Української держави, а також чинне у той чи інший проміжок часу кримінальне законодавство. Акцентовано увагу на необхідності оновлення діючого кримінального законодавства України, що обумовило створення Робочої група з питань розвитку кримінального права, яка, враховуючи існуючі тенденції розвитку демократичного суспільства в Україні в умовах євроінтеграції та з огляду на виклики запровадженого воєнного стану, працює над розробкою положень нового Кримінального кодексу України.

Констатовано, що покарання є одним із центральних та базових інститутів кримінального права та законодавства. Незважаючи на включення інституту покарання в проєкті нового Кримінального кодексу України у систему кримінально-правових засобів, покаранню і надалі відводиться ключова роль у механізмі боротьби зі злочинністю. Багатоаспектний характер правової природи інституту покарання обумовлений різноманітністю наукових підходів до тлумачення його дефініції. Аргументовано твердження

про міжгалузевий характер інституту покарання, який об'єднує кримінальне, кримінальне процесуальне та кримінально-виконавче право, однойменні галузі науки та законодавства, а також виступає предметом дослідження науки кримінології, пенології, а також інших галузей науки та навчальних дисциплін.

Внаслідок здійсненої характеристики правової природи покарання зроблено висновок, що зведення функцій покарання до складових його мети є не коректним, оскільки мета є кінцевим результатом, якого вдається досягнути завдяки застосуванню покарання і внаслідок дії його функцій.

Відзначено актуальність перегляду існуючої впродовж двох десятиліть системи покарань з огляду на проблеми, які супроводжують функціонування досліджуваного інституту. При виокремленні окремих покарань, які доцільно включити у законодавчо закріплену систему, обґрунтовано необхідність врахування міжнародного, передусім європейського досвіду, а також особливостей національної правової системи, українського менталітету, рівня соціально-економічного розвитку держави, діючу систему виконання покарань та її інфраструктуру, матеріально-технічний стан.

Встановлено факт наявності проблем у механізмі реалізації покарання: від його призначення – до виконання-відбування, що, як правило, пов'язані з неефективністю чи низькою ефективністю окремих видів покарань. При цьому звернено увагу, що на ефективність покарання також впливають чинники об'єктивного характеру, особливості правової природи та застосування окремих видів покарань. Обґрунтовано, що ефективність покарань, що пов'язані з ізоляцією від суспільства залежить передусім від якості процесу його безпосереднього виконання, тобто обумовлюється діяльністю органів та установ виконання покарань, які становлять ядро кримінально-виконавчої системи. На жаль, кримінально-виконавча діяльність сьогодні далека від досконалості, хоч і ступінь її правового регулювання є достатнім, тому важливим напрямом оптимізації кримінально-виконавчої політики України є удосконалення правового статусу персоналу органів та установ виконання покарань.

Оптимізація розглядається в якості окремого елемента реформування. Встановлено, що оптимізація системи покарань повинна реалізовуватися передусім шляхом скорочення кількості покарань у системі, передбаченій кримінальним законодавством, на основі аналізу ступеня ефективності чи неефективності того чи іншого виду покарання. Відповідна оптимізація повинна здійснюватися не лише з урахуванням позитивного досвіду правового регулювання інституту покарання у провідних європейських країнах, а також з огляду на особливості (фізіологічні, вікові тощо) суб'єктів, яким вони можуть призначатися.

За результатами проведеного дослідження сформульовано теоретичні висновки і пропозиції щодо вдосконалення норм чинного законодавства у відповідній сфері.

Уперше: 1) окреслено зміст поняття «функціонального призначення» покарання, яке відображається у меті та функціях, на реалізацію яких спрямоване покарання як кримінально-правовий засіб, який займає центральне місце у системі засобів боротьби зі злочинністю; 2) здійснено класифікацію та аналіз проблем реалізації та ефективності кожного з передбачених кримінальним законодавством України видів покарань з огляду на його пов'язаність чи непов'язаність з ізоляцією від суспільства та взаємозалежність з конкретними обмеженнями суб'єктивних прав особи; 3) оптимізацію інституту покарання як процес приведення його до найкращого стану запропоновано реалізовувати на рівнях: законодавчого закріплення, призначення покарання та його виконання-відбування з врахуванням позитивного досвіду правового регулювання інституту покарання зарубіжних, зокрема, європейських країн.

Удосконалено: 1) теоретичні підходи щодо розуміння покарання як міжгалузевого інституту кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права та інституту відповідних галузей законодавства та підсистем політики у сфері боротьби зі злочинністю, а також як міждисциплінарної категорії окремих галузевих наук; 2) класифікацію

покарань за різними критеріями: як законодавчо визначеними, так і розробленими на рівні наукових досліджень, на підставі якої вдалося встановити, що існуючі класифікаційні критерії відіграють різну роль (значення) у механізмі боротьби зі злочинністю (кримінально-правову, кримінальну процесуальну, кримінально-виконавчу, кримінологічну), що свідчить про багатоаспектний характер інституту покарання; 3) підходи щодо необхідності перегляду системи покарань, яка є матеріальною основою для подальшого процесу виконання-відбування покарання, на основі визначення ефективності того чи іншого виду покарання, законності порядку його застосування; 4) визначення поняття «ефективності покарання», що є оціночною категорією, як співвідношення між його метою (цілями) і фактично досягнутим результатом його застосування, яке залежить від конкретного виду покарання, особи, до якої воно застосовується, а також суб'єктів, які здійснюють кримінально-виконавчу діяльність; 5) перелік чинників, які впливають на ступінь ефективності покарання у кожному конкретному випадку на різних етапах кримінального провадження, до якого віднесено: суддівський угляд при призначенні покарання, характеристику особи обвинуваченого, що відображається працівником пробації у досудовій доповіді, ефективність діяльності органів та установ виконання покарань, особисті морально-психологічні якості особи засудженого, соціально-економічні умови життя засудженого після відбування покарання, наявність сімейно-побутових, трудових проблем тощо; 6) обґрунтування щодо виключення із системи з огляду на неефективність покарань, пов'язаних з «виправним» впливом, які є рудиментом радянської системи покарань, зокрема, виправних робіт; 7) аргументацію щодо недоцільності відновлення покарання у вигляді смертної кари в Україні.

Набули подальшого розвитку: 1) наукові бачення щодо тенденцій розвитку інституту покарання в напрямку подальшої гуманізації, а також одночасного посилення кримінальної репресії в умовах воєнного стану в Україні; 2) наукові підходи щодо визначення мети і завдань покарання та

закріплення їх на законодавчому рівні; 3) міркування щодо системи покарань неповнолітніх осіб, а також широке застосування щодо них практик відновлювального правосуддя, яке наділене значним кримінологічним потенціалом і повинно використовуватися на практиці у поєднанні з інститутом покарання; 4) наукові погляди щодо необхідності перегляду видів покарань, що застосовується до жінок, зокрема, в частині виключення покарання у виді довічного позбавлення волі; 5) теоретико-прикладні положення щодо оптимізації інституту покарання шляхом застосування покарань, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства, а при застосуванні покарань, що пов'язані з такою ізоляцією – використання прогресивної системи їх виконання, що є проявом тенденцій щодо гуманізації кримінально-виконавчої діяльності.

Ключові слова: злочинність; кримінальне законодавство; (кримінальне) покарання; система (види) покарань; покарання, не пов'язані з позбавленням волі; покарання, пов'язані з позбавленням волі; ефективність покарання; мета (цілі) покарання; політика; політика в сфері боротьби зі злочинністю; кримінально-правова політика; кримінальна процесуальна політика; кримінально-виконавча політика; оптимізація; (де)пеналізація.

SUMMARY

Merhel M. R. Punishment under the criminal legislation of Ukraine: problems and ways of optimization. – Qualification scientific work on the right of the manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy Degree in specialty 081 Law. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk, 2024.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the institution of punishment under the criminal law of Ukraine, to the identification of problems in its application and methods of their elimination and minimization through optimization.

It has been established that punishment as a socio-legal phenomenon is characteristic of any society at every historical stage of its existence. The main milestones of the development of the institution of punishment in Ukraine are analyzed in view of the historical stages of the formation of the Ukrainian state, as well as the criminal legislation in force at one time or another. Attention was focused on the need to update the current criminal legislation of Ukraine, which led to the creation of the Working Group on the Development of Criminal Law, which, taking into account the existing trends in the development of a democratic society in Ukraine under the conditions of European integration and considering the challenges of the introduced martial law, is working on the development of the provisions of the new Criminal Code of Ukraine.

It was established that punishment is one of the central and basic institutions of criminal law and legislation. Despite the inclusion of the institution of punishment in the draft of the new Criminal Code of Ukraine in the system of criminal legal means, punishment will continue to play a key role in the mechanism of combating crime. The multifaceted nature of the legal nature of the institution of punishment is due to the variety of scientific approaches to the interpretation of its definition. The statement about the interdisciplinary nature of the institution of punishment, which

unites criminal, criminal procedural and criminal executive law, the fields of science and legislation of the same name, and is also the subject of research in the science of criminology, penology, as well as other branches of science and educational disciplines, is argued.

As a result of the characterization of the legal nature of punishment, it was concluded that reducing the functions of punishment to the components of its goal is incorrect, since the goal is the final result that can be achieved thanks to the application of punishment and as a result of the action of its functions.

The urgency of revising the existing two-decade-old system of punishments was noted in view of the problems accompanying the operation of the institute under study. When identifying individual punishments that should be included in the legally established system, the need to take into account international, primarily European experience, as well as the peculiarities of the national legal system, the Ukrainian mentality, the level of socio-economic development of the state, the current system of execution of punishments and its infrastructure, material and technical state.

It has been established that there are problems in the mechanism of punishment implementation: from its appointment to execution and serving, which are usually associated with the ineffectiveness or low effectiveness of certain types of punishments. At the same time, attention was drawn to the fact that the effectiveness of punishment is also influenced by factors of an objective nature, peculiarities of the legal nature and the application of certain types of punishments. It is well-founded that the effectiveness of punishments associated with isolation from society depends primarily on the quality of the process of its direct execution, that is, it is determined by the activity of the bodies and institutions for the execution of punishments, which form the core of the criminal-executive system. Unfortunately, today's criminal-executive activity is far from perfect, although the degree of its legal regulation is sufficient, therefore an important direction of optimization of the criminal-executive policy of Ukraine is to improve the legal status of the personnel of the bodies and institutions for the execution of punishments.

Optimization is considered as a separate element of reform. It was established that the optimization of the punishment system should be implemented first of all by reducing the number of punishments in the system provided for by the criminal law, based on the analysis of the degree of effectiveness or ineffectiveness of one or another type of punishment. Appropriate optimization should be carried out not only taking into account the positive experience of legal regulation of the institution of punishment in leading European countries, but also taking into account the characteristics (physiological, age, etc.) of the subjects to whom they may be prescribed.

For the first time: 1) the meaning of the concept of "functional purpose" of punishment is outlined, which is reflected in the purpose and functions that punishment is aimed at as a criminal legal tool, which occupies a central place in the system of means of combating crime; 2) a classification and analysis of the problems of implementation and effectiveness of each of the types of punishment provided for by the criminal legislation of Ukraine was carried out in view of its connection or non-connection with isolation from society and interdependence with specific limitations of the subjective rights of a person; 3) optimization of the institution of punishment as a process of bringing it to the best state is proposed to be implemented at the levels of: legislative consolidation, appointment of punishment and its execution-serving, taking into account the positive experience of legal regulation of the institution of punishment of foreign, in particular, European countries.

Improved: 1) theoretical approaches to the understanding of punishment as an interdisciplinary institution of criminal, criminal procedural and criminal executive law and an institution of relevant branches of legislation and policy subsystems in the field of crime fighting, as well as as an interdisciplinary category of individual branch sciences; 2) classification of punishments according to various criteria: both legally defined and developed at the level of scientific research, on the basis of which it was possible to establish that the existing classification criteria play different roles (values) in the mechanism of combating crime (criminal legal, criminal procedural, criminal -executive, criminological), which indicates the multifaceted nature of the

institution of punishment; 3) approaches regarding the need to revise the system of punishments, which is the material basis for the further process of execution and serving of punishment, based on the determination of the effectiveness of one or another type of punishment, the legality of the order of its application; 4) definition of the concept of "effectiveness of punishment", which is an evaluation category, as a ratio between its goal (goals) and the actually achieved result of its application, which depends on the specific type of punishment, the person to whom it is applied, as well as subjects who carry out criminal enforcement activities; 5) a list of factors that affect the degree of effectiveness of punishment in each specific case at different stages of criminal proceedings, which includes: the judge's discretion when imposing a punishment, the characteristics of the accused person, which is reflected by the probation officer in the pre-trial report, the effectiveness of the bodies and institutions for the execution of punishments, personal moral and psychological qualities of the convicted person, social and economic conditions of the convicted person's life after serving the sentence, presence of family and household problems, work problems, etc.; 6) justification for exclusion from the system due to the ineffectiveness of punishments associated with "corrective" influence, which are a rudiment of the Soviet system of punishments, in particular, correctional works; 7) arguments regarding the impracticality of reinstating the death penalty in Ukraine.

Acquired further development: 1) scientific visions regarding the development trends of the institution of punishment in the direction of further humanization, as well as the simultaneous strengthening of criminal repression in the conditions of martial law in Ukraine; 2) scientific approaches to determining the purpose and objectives of punishment and establishing them at the legislative level; 3) considerations regarding the system of punishment of minors, as well as the wide application of restorative justice practices in relation to them, which is endowed with significant criminological potential and should be used in practice in combination with the institution of punishment; 4) scientific views on the need to revise the types of punishments applied to women, in particular, in terms of the exclusion of punishment in the form of life imprisonment; 5) theoretical and practical provisions

on the optimization of the institution of punishment by applying punishments that are not associated with isolation from society, and when applying punishments that are associated with such isolation - the use of a progressive system of their execution, which is a manifestation of trends in the humanization of criminal-executive activity.

Keywords: crime; criminal legislation; (criminal) punishment; system (types) of punishments; punishments not related to deprivation of liberty; punishments related to deprivation of liberty; effectiveness of punishment; purpose (goals) of punishment; policy; policy in the field of combating crime; criminal law policy; criminal procedural policy; criminal-executive policy; optimization; (de)penalization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мергель М. Р. Покарання: поняття та міжгалузевий характер. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 6. С. 107-112.

DOI: <https://doi.org/10.32782/392228>

URL: <http://apnl.dnu.in.ua/arkhiv?id=111>

2. Мергель М. Р. Критерії класифікації покарань. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2022. Випуск 59. С. 145-153.

DOI: <https://doi.org/10.15330/apiclu.59.145-153>

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/6413>

3. Мергель М. Р. Ефективність покарання: поняття та критерії визначення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 365-368.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/84>

URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=165>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Мергель М. Р. Сучасні підходи до розуміння мети і завдань покарання за кримінальним законодавством України. Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2020 рік ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 5–9 квітня 2021 р., м. Івано-Франківськ. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2021. С. 291-292.

URL: <http://surl.li/fwxmlk>

5. Мергель М. Р. Покарання у системі кримінально-правових засобів за проектом нового Кримінального кодексу України. *Законодавство України: погляд молодих правників*: матеріали щорічної Всеукраїнської наукової студентської конференції (30 квітня 2021 року). Івано-Франківськ, 2021. С. 43-46.

URL: <http://surl.li/rkmzr>

6. Мергель М. Р. Смертна кара як вид покарання в контексті права на життя за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 року. *Особливості прийняття та реалізації Міжнародних пактів з прав людини 1966 року: міжнародний та національний досвід*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої 55-ій річниці прийняття Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (м. Івано-Франківськ, 16 грудня 2021 року) / упорядники: В. І. Розвадовський, В. В. Книш. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2022. С. 86-88.

7. Мергель М. Р. Інститут покарання у Київській Русі. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Всеукраїнської конференції, 25 березня 2022 року; кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів: СПОЛОМ, 2022. С. 119-121.

8. Мергель М. Р. До питання класифікації покарань. Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2021 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 4–5 квітня 2022 р., м. Івано-Франківськ. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. С. 246-248.

URL: <http://surl.li/fwrxru>

9. Мергель М. Р. Радянський період розвитку інституту покарання в Україні. *Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина*: матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (16 травня 2022 р.). Івано-Франківськ, 2022. С. 36-39.

URL: <http://surl.li/mizfd>

10. Мергель М. Р. Система покарань для неповнолітніх осіб: порівняльний аналіз норм чинного кримінального законодавства України та

проєкту Кримінального кодексу України. Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 3–7 квітня 2023 р., м. Івано-Франківськ. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2023. С. 296-298.

URL: <https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2023/10/2023-tezy-vyk-1.pdf>

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

11. Мергель М. Р. Розвиток інституту покарання в умовах незалежності України. *Law and Society*. 2022. Issue 6. P. 134-140.

12. Мергель М. Р. Оптимізація системи покарань України. *Law and Society*. 2023. Issue 8. P. 3-11.

URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/article/view/7830/8037>